

Posztmodern honfoglalás-regény

Hász Róbert: *A künde*

A doroszlói születésű Hász Róbert még jugoszláviai magyar íróként mitologikus témájú elbeszéléskötettel lépett pályára, *A szalmakutyák szigetével* (1995). Aztán ideiglenesnek szánt, s véglegessé vált Szegedre történő áttelepedését követően már Magyarországon jelentek meg regényei: a *Diogenész kertje* (1997) sci-fi, a megnevezetlenül is a délszláv háborús témájú *Végvár* (2001), *A künde* (2006) a magyar honfoglalás körüli korról, aztán írt szerelmes regényt (*Júliával az út; 2010*), útleírásba öltött tudósi életrajzot Sajnovics Jánosról (*A Vénusz vonulása*, 2013), negatív utópiát (*Ígéretföld*, 2015), legutóbb pedig három detektívtörténetet Fábíán Marcell pandúrról és a múlt-múlt századfordulós Zombor multikulturális világáról, valamiféle szelíd nosztalgiával a Monarchia iránt. Hász tematikai és műfaji sokféleségével is jelzi, hogy kerüli a kisebbségi, kisebbségi születésű írószerepet, témában, időben, helyszínekben, és ugyanígy kerüli a főbb magyarországi irányzatokba való besorolhatóságot is. Különutassága – és tartózkodása a közszerepléstől – is közrejátszhat szerényebb hazai recepciójához, miközben német, olasz, francia nyelven több regénye is megjelent, olasz és franciaországi díjakban részesült.

Mindenesetre az életmű meglepetése a közvetlen nemzeti és kisebbségi sorskérdésektől magát távol tartó író magyar honfoglalás kori regénye, *A künde*. A recepció jobbára posztmodern történelmi regénynek nevezi, bár megoszlanak a vélemények. Bombitz Attila vitatja, mások, így Halmai Tamás, Orcsik Roland egyértelműen annak nevezi, és Olasz Sándor is hajlik a posztmodern történelmi regény meghatározásra. A posztmodern minősítést elfogadók rendszerint azzal a kiegészítéssel tekintik annak – ahogy Szigeti Kovács Viktor pontosan megállapítja, – hogy *A künde* „olyan történelmi témájú regény [...], amelynek fókuszában elsősorban nem a történelem elbeszélhetőségének kérdése, hanem, kissé klasszikus módon, maga a történet áll”.¹ S talán a regény e műfaji

PÉCSI GYÖRGYI (1958) József Attila-díjas irodalomtörténész, a *Kortárs* folyóirat szerkesztője, az MMA rendes tagja.

1 Szigeti Kovács Viktor: *Hol volt, hol nem volt egyszer egy történet. Hász Róbert: A künde*. In <http://www.barkaonline.hu/kritika/277-hol-volt-hol-nem-volt>

különütassága is oka lehet, hogy rendre kimarad a hivatkozott posztmodern történelmi regénylistákból (Darvasi László: *A könnyemutatványosok legendája*; Márton László: *Testvériség*; Háy János: *Dzsigerdilen* – ezek a három részre szakadt országhoz, forrásokkal dokumentált korszakhoz kapcsolódnak). Pedig a rá való figyelmet már viszonylagos olvasói népszerűsége is indokolná (a regény két kiadásban is megjelent), sőt témaválasztása miatt is kiválthatott volna vitát, lévén a magyarság történetének legnagyobb vállalkozása a honfoglalás és az államalapítás – a korszak pedig igen érzékeny része jelenkori identitásuknak, múltképünknek és jövőképzetünknek is. (A másik érzékeny pontunk Trianon.) – A kor irodalmi emlékei pedig szűkösek, irodalmi feldolgozottsága meglehetősen szerény.

Akárhogy is, nehéz kockázat és büntetlenség nélkül a témához nyúlni. Éppen a kevés történelmi forrás a melegágya a sokféle elméletnek, spekulációnak (kettős honfoglalás elmélet, a hun rokonság, a magyarok és a magyar nyelv eredete, a rovásírás jelentősége stb.). Pedig valami nagyon fontos ott és akkor dőlt el (vagy nem dőlt el), és ebből a kompszági mivoltból azóta sem sikerült kikecmeregnünk – hovatovább ma újra aktualizálódni látszik a Kelet-Nyugat dilemma. Ahogy Umberto Eco írja „...a modern Európának valamennyi, ma is elevenbe vágó problémája középkori eredetű [...] a középkor a mi gyermekkorunk, mindig hozzá kell visszakanyarodnunk, ha kórelőzményre vagyunk kíváncsiak”.²

Hász Róbert *A künde* című regényének jelen ideje 973, helyszíne a Sankt-Gallen-i kolostor. Ekkor és itt jegyzi Alberich, a kolostor sriptora a krónikát, melyben az apát utasítására megírja a kolostor egy bizonyos Pannóniai Stephanus szerzetesének a szentté avatásához érvelő mártírtörténetét. A regényben a sriptor háromféle szövegváltozatban jegyzi az eseményeket. Először – ez a legrövidebb rész – Virgil főapát utasítására megkölti a szent életű Pannóniai Stephanus legendáját, mely szerint térítő útja során Stephanus mártíriumot szenvedett a vad tyrcök (magyarok) között. Csakhogy közben kiderül, Stephanus nem halt meg, visszatért, de Virgil apát ragaszkodik halott mivoltához, utasítására száműzve él a kolostorközelben. Stephanus régi tanítványa a sriptor, rábukkan mesterére, titokban meglátogatja. Stephanus elmeséli neki a magyarok közt tett utazásának igaz történetét. A sriptor titokban ezt is leírja. A harmadik szöveg-szólamban Alberich, a sriptor saját, személyes kommentárjaiban jegyzeteket fűz ehhez a furcsa históriához – hogy legvégül a legutolsó és legnagyobb titkot is ő, a sriptor leplezze le, melynek következményeként a teljes galleni világ, krónikástul, szerzetestül tűz martalékává válik, megsemmisül. A háromféle szöveget háromféle tipográfiával közli a könyv, a legterjedelmesebb Stephanus emlékező vallomása, egyúttal a regény főcselekménye.

2 Eco, Umberto: Szélszegyzetek *A rózsza nevéhez*. In Uő: *A rózsza neve*. Bp., 2007, Európa, 615.

A scriptor a krónikát 973-ban írja, az emlékezés viszont mindegyre 904-re utal vissza. 904 valós történelmi idő, a bajorok béketárgyalásra hívják, törbe csalják Kurszán kündét (kende), és kíséretével együtt megölik. (Kurszán meggyilkolása után a magyarok nem választanak új kündét, megszűnik a kettős hatalom, majd 907-ben Árpád vezér is meghal.) Ugyanebben az évben, 904-ben egy rejtélyes múltú gyereket visznek a Sankt-Gallen-i kolostorba, aki a Pannóniai Stephanus nevet kapja. Majd 927-ben egy másik rejtélyes sorsú, Stephanusnál pár évvel idősebb, Virgil nevű szerzetes is ide érkezik, a későbbi apát. A krónika megidézett főcselekménye pedig 963-ban kezdődik. Az elbeszélte történet szerint Virgil apát ekkor küldi el Pannóniai Stephanust titkos küldetéssel, szövetséget ajánló pápai üzenettel és egy rejtélyes medállal a tyrcökhöz (magyarokhoz).

A főtörténetben Stephanus meséli el kalandos útját a megosztott és mély depresszióba süllyedt pogány tyrcök országában. A 955-ös augsburgi csatavesztéssel befejeződnek a nyugati kalandozások, a keleti őshazába nem térhetnek vissza, nyugatra bezárult az út, az államalapításhoz még nem forrtak ki az erők, Róma és Ottó császár vagy a bolgárok és Bizánc között kell választani. Az Árpád-vonal (gyula-vonal) nyugat felé tekintget, a Kurszán-vonal (künevonal) visszatérne az őshazába. Végül az egymással is hadban álló törzsi vezetők közül a bizáncinak keresztelkedett Gejúza-úr (Géza fejedelem) ragadja magához a hatalmat.

Stephanust az apát egy medállal bocsátja útjára, a medálban a tyrcök a 904-ben bajorok által megölt Kurszán jelvényére (ez menti meg az életét és ez okozza kevés híján halálát), Stephanusban pedig Kurszán holtjának hitt fiára, Csabára, a törvényes künde utódra ismernek. Stephanus lassacskán maga is nemcsak elhiszi, de felismeri magában a künde gyereket, sőt még a kisgyermekkorában beszélt, de elfeledett magyar anyanyelve is, s még lovagló ösztöne is életre kel. S innentől versenyt fut a marakodó gyula-kende párti hatalmak közt: a titkos küldetés átadása helyett egyre inkább az életéért küzd, hogy végül visszameneküljön Sankt-Gallenbe. Ez a regény lineáris főtörténete.

A künde regény megírásához Hászra ösztönzőleg hathatott Umberto Eco, aki *A rózsza neve* könyvével kiszabadította a történelmi regényt a korhoz kötött hitelesség elvárása alól. Eco szerint „a történelmi regényben nem szükséges, hogy lexikoncím-szó-szerűen felismerhető szereplők lépjenek a színre. [...] A szereplők tettei révén könnyebb megérteni a történelmet, mindazt, ami történt. Az események és a szereplők a képzelet szülöttei, mégis csupa olyasmit tudunk meg általuk, ...ami a történelemkönyvekből sohasem derül ki számunkra ennyire világosan.”³ „A regény kozmogóniai ügy, olyasmi, amiről a Genézis is szól. [...] a meséléshez először is világot kell alkotni, és azt kell berendezni, amennyire csak lehet, a legutolsó részletig.”⁴ És még hozzátézi: „az ember

3 Eco, Umberto: i. m. 616.

4 Eco, Umberto: i. m. 592.

mesélő állat”, fontos, hogy szórakoztasson is, azaz több szinten is befogadható legyen. Ő maga krimet írt, de pazar intertextus-láncolattal beleírta a középkort és az európai bölcséleti irodalmat meg költészetet a művelt olvasó számára.

Hász a regény megfelelő pontjain az ősi magyar monda-, hit- és hiedelemvilágot mesélteti el, meséli újra, ő is kolostorba helyezi a főtörténet keretét, itt történik meg az írás – és azáltal, hogy Sankt-Gallenben, egy idegen szerzetes rögzíti Stephanus-Csaba magyarországi útját, egyszerre hitelesíti az idegen, a kívülálló szemével, és egyszerre vonja kétségbe, ugyanezért. Azt pedig rejtett Eco előtti tisztelgésnek tekinthetjük, hogy szimbolikus szerepet éppen egy rózsa tölt be – a künde virága, az odahagyott, elveszett, sóvárgott Kelet, az ő-, az igazi haza szimbóluma (már-már elpusztul, ám a főhősnek sikerül egy kis gyökérdarabkát magával vinnie, tehát nem szakad meg a folytonosság).

A magyar történelmi regény a 19. században nyerte el formáját, a romantika és a realizmus korában. Lukács György sokat hivatkozott meghatározása szerint történelmi regény az, ami történelmet jelenít meg, kis vagy nagy személyek sorsán keresztül. A *künde* nem a történelmet jeleníti meg, hanem olyan fikció teremtette sorsszerű életeket, melyek egy meghatározott történelmi korban a titkok, a fátum, a rendkívüli helyzetek révén összegabalyodnak a valós nagy történelmi személyekkel, mintegy akaruk ellenére sodródnak a nagytörténelem közelébe. Ezek az akaraton kívül a történelem közelébe való sodródások, a titkok szövevényes hálójába való belebotlások sorozata adja a regénycselekmény első szintjének izgalmas, kalandregénybe illő, sodró dinamikáját.

Ugyanakkor a regényben a történelmi háttér és a történelmi nevükön jelzett hősök (már amennyire elvárható vagy lehetséges), mint Sarolt, Gejúza, Taksony, Keve, Jutas, Zubor, Zelind, Tar stb. szerepe, a hatalmi harcok, ütközetek, árusítások történelmileg hitelesek – olyan áthallásos kérdésekkel a mai korra, mint a nemzeti megosztottság, a keleti vagy nyugati orientáció, az idegenség-otthonosság-identitás dilemmája. Hász nem egy újabb preconcepciót követve szervezi a történelmi hátteret, mint inkább a róluk kialakult egyezményesnek mondható történelmi képzetet rekonstruálja. (Tehát iskolásoknak javasolható irodalom.) Leírásaiban igyekszik hitelesen megjeleníteni a korabeli életkörülményeket, a honfoglaláskori Kárpát-medencei népek tárgyait, öltözékét, eszközeit, lakóhelyeit, a földbe ásott viskótól a jurtasátron át a fejedelem fából épült palotájáig, a mindennapi életmódot, az élet rendjét a születéstől a párválasztáson át a halálig, a hadviselés módozatait, a korabeli táj jellemzőit stb. (E tekintetben jelentős kutatás előzte meg a regényírást.)

Hász a személynevek archaikusabb formáját használja – Geyüza, tyrcök, megyerek stb. – ez eleinte lehet zavaró, viszont használatuk folyamatosan fönn tartja a régiesség hangulatát, atmoszféráját, valamint bizonyos szituációkban erősen archaizált stílusban szólalnak meg a szereplők is – ez sem okoz olvasói zavart; a hivatalos krónika imitálja a régi krónikák nyelvét, egyébként a regénynek a mai köznyelv az alapja, helyesen, viszont fölvehető az olykor triviális

vagy inkább igénytelen, banális nyelvi fordulatok használata – „Tudd meg, ha ivadékanak akár egyetlen haja szála is meggörbül, ezt a rohadt fejdíszet kivágom az ablakon és gyalog megyek vissza Gallenbe” – inkább ezek a szövegidegen fordulatok zökkentik ki az olvasást, mint az archaizmusok. (Egy gondosabb szerkesztéssel javíthatók az újabb kiadásokban.)

A hiteles valóság és a fikció határán helyezhető el a regény egyik hosszabb epizódja, Stephanus-Csaba találkozása Ejnek-vel, az egyetlen, még élő vén tál-tossal. A tálto elmeséli, áthagyományozza a közös tudást az ősokról: a világ teremtését, Öregisten pogány istenségét, a fehér ló történetét, a halál- és a túl-világképzetet, sőt egy rituális sámánszertartás keretében Stephanust kündévé, Csabává avatja.

A regény elmesélt főtörténete Stephanus útja a nyugati határfolyó (Enns) átlépésétől a hegyen túligtól (Kárpátok) a Sankt-Gallenbe való visszameneküléséig. Eleinte latin papként csodálkozik rá a barbárnak ismert tyrcökre, majd pogány sámánként születik újjá, de pillanatra sem feledi vagy tagadja meg nyugati keresztény identitását, s eközben találkozik közemberekkel és törzsi vezetőkkel, pont annyira, hogy a regény kozmogóniailag teljes víziót adjon a korról és a korabeli állapotokról. De bár a regény törekszik az egész hiteles víziójára, a hitelességet folyamatosan kétségbe is vonja azáltal, hogy folyamatosan keveredik fikció és valóság – a regénycselekmény első szintjét pedig a fikció uralja.

A legfőbb fikció maga Stephanus. Belső megosztottság, testvérharc dúl a vezérek közt, békére, jó vezérré, megváltóra, csodára várnak a letargiába süllyedt megyeri népek, leginkább Kurszán alulmaradt, a hatalomból egyre inkább kiszoruló törzsei. Szerintük ősbűn terheli Árpádot („s dúlt harag kebledre”), aki árulással megölette Kurszánt a gyermek Csabával együtt, hogy egyeduralomra törjön. És ím, megtörténik a csoda – Csaba visszatér. Szép íve a regénynek, ahogyan az eseményekkel sodródva Stephanus fokozatosan elfogadja, hogy ő Kurszán elveszettnek hitt fia, s ebben a sodródásban éli meg az identitásválság, a kettős identitás és az identitásváltás súlyos, egyszerre személyes és történelmi dilemmáját: „Stephanus es vagyol, a popul, mert azként kellett élned... popul vagyol es künde es. A mi bajunk a megyereké, időtlen idők óta, hogy nem ismertünk mást, csak magunkat, a múltunkat, elfeledett időket siratunk, de jövől te, azki ismered a napnyugat nyelvét és lelkét, szíved mégis megyeri, nálad a künde-jel, átjár az isteni lélek, kezeden a varázs, hogy ismét naggyá tedd ezt a népséget, új világot nyiss néki...” – mondja, afféle lélekvezetőként Ejnek, a sámán.

Stephanust, a legfőbb vezetőhöz tartva – mire célba ér, már Geyza lesz – szerencséje, balsorsa ide-oda sodorja kende és gyula marakodó hívei, egyik és másik igazság közt. A történet megindítóan szép melankóliája, hogy a Künde elveszett népe keresésére induló Csaba-úr nevelődési, pokoljáró útja végére érve a nagy hegyen túl csak elpusztul falvakra talál, s belátja, hiába a sóvárgás az őshaza, Kelet felé, amely talán az érzelmeinknek, ösztönös otthonvágyunknak

adekvát lenne, bezárult minden út. S itt olvasható a regény legszebb, leglíraibb része: a farkasos hóban-fagyban, lázalmában, haldokolva megérti, hogy végül „a dolgok véglegesen a helyükre kerülnek, megoldódik minden, egyszer s mindenkorra”. Ebben a transzcendens egzisztenciális létmegértésben jelenik víziójában a gyermek, aki a megyeriek hite szerint elvezeti az örök hazába. „És boldog voltam, vége van, túl vagyok mindenen, meleg volt körülöttem, béke, hazaértem, a szőlőskertem végében ültem immár [...] és valakinek a hangját hallottam, egy gyerek halk szepegését [...] kisgyermek állt a közelemben, szólólongatott, panaszkodott, eltévedt a hegyek között, nem idevaló, az erdőn túl van az otthona, segítsék neki hazajutni, fél egyedül, kísérem el, én megsajnáltam, kézen fogtam és elindultunk.”

Ha ezzel a megbékélt haláljelenettel fejeződne be a könyv, akár a romantizált történelmi regények közé is besorolhatnánk. Csaba-Stephanus azonban megmenekül, és visszatér Sankt-Gallenbe, az apát pedig hallgatásra kötelezi és számúzi. Ekkor már mindenestül a mesék, fikciók világában vagyunk. Ekkor lép elő a scriptor cselekvő szereplővé, a legutolsó lejegyzésben: közli Virgil apáttal, hogy nemcsak az általa megrendelt krónikát, de Stephanus vallomását is lejegyezte, jegyzeteit pedig elrejtette. Kiderül – ha eddig nem volt eléggé csavaros a történet – hogy Kurszán két túsznak szánt gyermekkel ment a bajorokhoz, a sajátjával, és Árpádéval. A bajorok a gyermekeket magukkal vitték, külön kolostorban nevelték, egyikükből Stephanus, a másikukból Virgil lett. Csak-hogy Kurszán künde törvényes gyermeke Virgil, Stephanus pedig fattyúja (romantikus epizód a regényben, hogyan is vetélkedett egyazon szép pogány nőért a két vezér, Árpád és Kurszán). Az identitásválságok lipcsei csatája!

Stephanus már a regény elején emlékezni kezd azelőtti múltjára, a megyeri határt átlépve a kisgyermekkorában benne rekedt nyelven, magyarul kiált fel: „Gondolnád-e barátom, hogy az emberben lakozhatnak olyan képességek, melyek létezéséről fogalma sincsen? Képzeld el, hogy magadban őrzöd egy addig ismeretlennek hitt nyelv szavait, amikről nem is tudsz, és egyszer csak valami erős inger, talán a vad rémület hatására életre kel benned ez az idegen nyelv, és megnyílik előtted egy sohasem látott világ” – az idős pogány-keresztény szerzetes líraian szép vallomása az anyanyelv mindenek fölötti erejéről, és a saját-nak hitt identitásra való ráatalálás kegyelméről.

Virgil pedig apát lesz, beépül a hatalomba, megtagadja korábbi énjét, identitását, de tudat alatt a megtagadott én egyre erősebben feszíti, komplexusaitól nem tud szabadulni, ezért szándékosan küldi biztos halálba a megyerik közé Stephanus-Csabát: „én mindig tudtam, Passauban is, hogy ő ez az átkozott Stephanus, Tash, itt él Gallenben, én nem voltam olyan kicsi, amikor a bajorok magukkal hurcoltak, én emlékeztem mindenre, nem tudtam tőle szabadulni, a múltamtól, hogy lehessen végre valaki, de nem, [...] nem fogadtak be, megvetettek kiközösítettek” stb. Az identitás megtalálása a sors és/vagy a véletlen játéka? – ahogy megtalálható, rejtve is maradhat? Kik is vagyunk? Kiderül-e az igazság?

A regény három hangon beszéli el Stephanus útját. Alberich Virgil utasítása szerint megírja a hivatalos krónikát – amely köszönőviszonyban sincs a valósággal, eleve manipulatív, de a későbbi korok ezt fogják hitelesnek tekinteni. És lejegyzi Stephanus *igaz* emlékezését, bár tíz évvel később, amikor már Stephanus maga is bizonytalan némely emlékében, s ezt a bizonytalan, szelektív emlékezetet a scirptor ugyancsak emlékezetből rögzíti, sőt időnként maga is csal, játszik a szöveggel, csábítja a szöveg valóságteremtő lehetősége: „...a képesség, ami gyönyörködtet folyton, mikor Pannoniai Stephanus történetét annyiféleképpen tudom elmesélni a pergamenen, s úgy, hogy bármelyik igaz lehet, mikoron utóbb olvasom, amit leírtam, mintha nem is számítana valójában, melyik az igaz, lehet, egyik sem, mégis, megállnak a lábukon” – jegyzi meg saját kommentjében. Virgil apát szerint amit nem írunk le, az nincs, következésképpen amit leírunk, bár nem történt meg, valóság lenne? „A legenda – ilyen-olyan alkalomból elbeszélte és mindig más formában előadott történetekben – a szemünk láttára épül. Sokféle, de mindig valamilyen praktikus okkal magyarázható legendagyártás folyik. [...] Az elbeszélői státusz elbizonytalanítása is jelzi, hogy abszolút igazságról nincs, nem lehet szó, csak ellentmondó, olykor egymást kizáró részigazságok helyezhetők egymás mellé. Ez az elbeszélés (minden látszólagos egyszerűsége ellenére) reflektált olvasásmódot feltételez” (Olasz Sándor).

Hász nyilvánvalóan kettős játékot játszik, halálosan komolyan. *A künde* első jelentésrétegében, a story szintjén történelmi kulisszák közt játszódó krimi, utazóregény, kalandregény, nevelődési regény, ekként „a Gárdonyi-féle, áttekinthető cselekményvezetésű, »olvasmányos« történelmi regény hagyományához kapcsolható” (Halmi Tamás).⁵ Szomor Zsolt szerint „történelmi kulisszák közé helyezett krimiként éppúgy olvasható, mint a magyar nemzeti mitológia újra-, sőt, talán inkább: megteremtéseként”.⁶ Akár tekinthetjük a nemzeti mitológia megteremtésének is, de azonnal fel is függeszthetjük kijelentésünket: még a legnaivabb olvasó is kénytelen szembesülni a regény végén azzal, hogy a kündegyerekek története meg az egész utazás csak fikció, mese, hiszen az utolsó oldalakon mindent és mindenkit elemészt a tűz. Miközben azért ott motoszkál a naiv olvasó fejében is: hogy de meg mégis minden úgy van a könyvben, ahogy az iskolában tanul(hat)ta volna. Az Olasz Sándor említette reflektált olvasó viszont örömet leli ebben a furfangos szerkesztésű többszólamú regényben, melynek első szintje elfogadott történelmi háttérben játszódó hagyományos, lineáris kalandregény, krimi, ám e köré egy izgalmas posztmodern metanarrációs háló van építve. Az író, szabadon közlekedve és egyensúlyozva fikció és történelem között, csak a story hitelességét függeszti fel, a regényben megidézett történelmi hitelességet, és ha úgy tetszik, a benne foglalt nemzeti

5 Halmi Tamás: *Viae Dei. Terasz*, Irodalmi Szekció, 2006. 08. 21. <http://uj.terasz.hu>

6 Szomor Zsolt: *Ki a künde?* (Hász Róbert: *A künde*). In *Shvoong. Summarize Human Knowledge*, 2007. április 25.

sorskérdéseket, és az individuum önismereti és egzisztenciális kérdéseit nem. És ebben valóban különbözik más standard posztmodern történelmi regényektől, vagy ezáltal lesz sajátos posztmodern regény Hászé: a posztmodernet jellemző, az egész történelmi hitelességét megkérdőjelező ironia és az az ironikus kétely valóban hiányzik itt, helyét az egészre vonatkozó nemes pátosz tölti ki (egy nép és az egyes ember otthon- és identitáskeresése, fájdalma). Ahogy Orcsik Roland írja: „az első pillantásra hétköznapi szerzetesnek a története egy egész nemzet, s azon túl: minden gyökerét vesztett identitás fragmentált története”.⁷

Nemes Márton: Ghosting Love 01, 2019 (akril, autofény, tükrőfólia, reflective vinyl, lézervágott fólia, vászon, olaj) 144 x 92 x 4 cm)

7 Orcsik Roland: Amikor a szimbólumoknak nyoma vész. In *Forrás*, 2007. 2. sz.